

Biblioteka
PERSONA GRATA

TIM press

Biblioteka

PERSONA GRATA

LISA FITTKO

Moj put preko Pireneja

Uspomene 1940–1941.

Naslov izvornika

Mein Weg über die Pyrenäen

Erinnerungen 1940/41

© 1985 Carl Hanser Verlag GmbH & Co. KG, München

© of the translation: S. Fischer Foundation by order of TRADUKI

© za hrvatsko izdanje:

TIM press d.o.o., Zagreb

Tel.: 01 611 97 13; Faks: 01 611 97 14

E-mail: tim.press@tim-press.hr

www.tim-press.hr

Sva prava pridržana

ISBN 978-953-8075-88-9

Objavljivanje ovog djela omogućeno je uz potporu književne mreže TRADUKI, čiji su članovi Savezno ministarstvo za Evropu, integraciju i vanjske poslove Republike Austrije, Ministarstvo vanjskih poslova Savezne Republike Njemačke, Švicarska zaklada za kulturu Pro Helvetia, austrijska Interesna zajednica prevoditeljica i prevoditelja po nalogu Saveznog ministarstva za umjetnost, kulturu, javnu upravu i sport Republike Austrije, Goethe-Institut, Javna agencija za knjigu Republike Slovenije, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Resor za kulturu Vlade Kneževine Liechtenstein, Zaklada za kulturu Liechtenstein, Ministarstvo kulture Republike Albanije, Ministarstvo kulture i informiranja Republike Srbije, Ministarstvo kulture Rumunjske, Ministarstvo kulture Crne Gore, Ministarstvo kulture Republike Sjeverne Makedonije, Ministarstvo kulture Republike Bugarske, Sajam knjiga u Leipzigu i Zaklada S. Fischer.

Lisa Fittko

Moj put preko Pireneja

Uspomene 1940–1941.

S njemačkoga prevela
Nadežda Čačinović

Zagreb, 2021.

Sadržaj

Početak priče: Beč – Berlin	7
1. poglavlje Pariz, svibanj 1940.	13
2. poglavlje Gurs, svibanj i lipanj 1940.	31
3. poglavlje U potrazi. Pontacq, ljeto 1940.	75
4. poglavlje Lourdes, srpanj 1940.	91
5. poglavlje Zaobilaznim putovima do Marseillea	107
6. poglavlje „Cipele su tijesne...“	123
7. poglavlje „Stari Benjamin“	135
8. poglavlje <i>La route Lister</i> dobiva novo ime	151
9. poglavlje Banyuls-sur-Mer (Bilješke iz dnevnika 1940/41)	157

10. poglavlje Što je povoljnije? Cassis 1941.	213
11. poglavlje Dvadeset dvoje starih Židova	233
12. poglavlje Pripreme za put. Jesen 1941.	257
13. poglavlje Sljedećih četrdeset godina	275
Kronologija	293
Dodaci	299
Popis nepoznatih riječi i izreka	313
Kazalo	327
O Lisi Fittko	331

Početak priče: Beč – Berlin

Kada kopam po starim papirima, uvijek se zadržim na nečemu što sam već davno zaboravila. Nedavno mi je došlo u ruke pismo koje je nakon Drugoga svjetskog rata Oskar Maurus Fontana iz Beča pisao mojem ocu u Francusku. „Da, kada ste nakon Prvoga svjetskog rata naziv časopisa *Vaga* promijenili u *Odvaži se!*, obojica smo još mislili da ćemo doživjeti neko ispunjenje za ono na što smo se odvažili. To se ispunjenje, nažalost, sve više udaljavalo od nas, no kako se iz vaših planova vidi da ste sačuvali odvažnost, to me ohrabruje da i sam nastavim tako...“

Sada se sjećam što se dogodilo. „Pogledaj skicu naše nove naslovnice“, rekao mi je otac. „Sviđa li ti se?“

Imala sam deset godina i rekla sam: „Zar se *Vaga* sada treba zvati *Odvaži se!* – zašto?“

„Razumiješ li u čemu je razlika?“

Razmisnila sam. „Zar je bolje odvažiti se nego odvagati?“

„Mora se znati kada je vrijeme za odvažnost“, rekao je moj otac. Povremeno sam razmišljala o tome: kako znamo kada je vrijeme?

Ima mnogo stvari o kojima valja razmišljati. Nisam baš znala što je Brest-Litovsk, o kojemu su moj otac, Fontana, Egon Erwin Kisch i drugi iz *Vage* neprestano govorili; no

nisam morala puno razmišljati kako bih dala za pravo ocu i Vagi da više ne smije biti rata. Mene su na primjer morali poslati u Nizozemsku, a moga brata u Dansku zato što je juha koju je Bečko udruženje pisaca dijelilo svojim članovima postajala sve rjeđa.

Preselili smo se u Berlin, a pruske su mi se škole svidale još manje od austrijskih. Naročito nastava povijesti. Profesor bi spomenuo neku bitku i prstom pokazao na nekog od učenika pa bi taj morao odmah poskočiti i reći godinu bitke; a ponekad, za promjenu, i obrnuto: godina – prst – bitka. Najčešće se spominjala Bitka u Teutoburškoj šumi. Nastava povijesti bila je sigurno jedan od razloga zašto sam se pridružila Socijalističkom savezu učenika. Imao je podružnice u školi Karl-Marx u Neuköllnu i drugim berlinskim *Aufbau*-školama, u kojima su uglavnom bili učenici iz radničkih obitelji.

Bili smo znatiželjni, sve smo htjeli znati i razumjeti. Išli smo na skupove i demonstracije, na predavanja i diskusije s Hermannom Dunckerom, Karlom Augustom Wittfogelom, Augustom Thalheimerom i Karlom Korschom. Sudjelovala sam jednom u dvoranskoj tučnjavi kada je udruga Stahlhelm (Čelična kaciga) upala na skup Socijalističke radničke mladeži.

Bila sam na izbornom skupu na kojemu su ljudi Reichsbannera batinama, palicama i bokserima, uviјek udarajući u glavu, pretukli nekolicinu komunista jer su ometali skup svojim upadicama i skandiranjem „*Panzerkreuzer! Panzerkreuzer!*“. Oni su isti pripadnici Stahlhelma, pomislila sam zgroženo i osjetivši se kukavicom zaključila da moram učiniti nešto kako bih sprječila kacigaše – moram se odvažiti, ali kako?

„Nismo mi francuska policija,“ odgovorile su delegatkinje, „mi smo zatvorenice, nećemo raditi popise. Nije naša zadaća odlučivati o onima koje su s nama zatvorene. Same ćemo već nekako izići na kraj s nacistkinjama, budemo li imale samoupravu, vodstvo logora neće morati brinuti o tome.“

Razmislit će o situaciji, rekao je zapovjednik i time završio razgovor.

Sljedećeg su se dana na ulazu u *îlotse* pojavile obavijesti: svaka baraka treba izabrati šeficu. Nadzornice će se ograničiti na upravne poslove. Potpis: zapovjednik logora.

Večer je bila topla i sjedile smo vani u polumraku. Prema novom propisu morale smo se vratiti u barake tek u 22 sata. Mislila sam: ako zatvorimo oči, možemo pomisliti da sjedimo u nekom parku. Čuje se žamor i smijeh, šaptanje i hihot. Dvije su se žene svađale i negdje dalje netko je pjevalo. Prvi put sam primijetila da i u Gursu postoji svakodnevica.

„Vidiš li onu skupinu ondje?“ pitala je Marianne.

„One što sjede u krugu?“ Pokušala sam nešto razabratiti. „Zar nisu to nacistkinje koje su se zbole u baraku na drugoj strani ‘otočića’?“

„Točno. Tamo je i jedna dosta visoka, s plavim uvojcima i licem nalik na konjsko. Na nju treba pripaziti; pokušava se približiti našim ljudima. Tebe ne poznaju – hoćeš li pokušati čuti o čemu govore?“

Najprije sam mogla razabratiti samo pojedine riječi. Čula sam „židovska banda“ i „*Führer*“. Nisu me primjećivale pa sam se još malo približila. Činilo se da ona s licem nalik na konjsko daje naredbe. Čula sam „.... točno promatrati,

naročito one u barakama ondje... i izvještavati...“ Nakon toga se svuda gdje se pojavila konjolika moglo čuti „Pozor! Nacistička špijunka!“ Uskoro se više nije ni pojavljivala među nama. I druge smo nacistkinje lako prepoznavale i uspostavile smo vlastiti sustav upozoravanja.

Ponovno se pokrenuo razgovor o bodljikavoj žici. Nepolitičke su emigrantice najviše patile, žica je za njih postala simbolom. „Kako nas samo mogu tako ponižavati – osjećamo se kao obični lopovi – to poniženje najteže je podnijeti...“

Sala, moja mlada berlinska prijateljica, stajala je po-ređ mene i upitala: „Bodljikava žica? To vas ponižava? Zar sam se i ja trebala osjećati poniženo u njemačkom konclogoru? Jer sam dijelila letke protiv nacista?“ Nisam mogla prešutjeti pa sam rekla: „Mi ponižene? Tko nas je zatvorio ovdje? Francuska, Engleska, svi su se trudili steći Hitlerovu naklonost, dok smo se mi borile protiv nacista. Bodljikavu žicu mrzimo zato što nam oduzima našu slobodu. A simbol? To simbolizira razmišljanja onih koji ovdje zatvaraju antifašiste.“

Visoka plavuša je htjela smiriti napetost govoreći da „nije sve tako strašno, u novoj obavijesti piše da smo internirani samo *pour la durée de la guerre*“.

„Samo *pour la durée*? Pa se sada već veselite?“ zapanjeno sam pitala. „Pa što mislite koliko će taj *durée* potrajati?“

„Pa neće dugo, Nijemce ćemo brzo pobijediti.“ *Mi*, rekla je umjetna plavuša, koja je pritom još bila zabrinuta jer se počela pokazivati njezina prirodna, tamna boja kose. Sjećam se još Dite Parlo, čija je slavna plava kosa polako počela tamnjeti od korijena prema vrhovima i postala tamnosmeđa.

Čudno je kako pamtim tako nevažne stvari, možda zato što mi se tada činilo posebno absurdnim vidjeti Ditu Parlo u francuskom koncentracijskom logoru: njemačku seljanku iz *Velike iluzije* koja kod sebe skriva francuske oficire.

Nije se radilo samo o boji kose. Briga o ljepoti ondje je zauzimala važno mjesto. Sjetila sam se koliko me zabiljalo kada sam zimus unatoč zabrani posjetila svojega supruga u logoru Vernuche. Neobrijani i nepočešljani muškarci izgledali su opasno, a kada sam se približila, pobegli su. Onda su se opet počeli polako pojavljavati, obrijani i uredno počešljani.

No u Gursu su se poslije prvotnoga šoka žene satima bavile jutarnjim uljepšavanjem. Bio je to začudan prizor: ušla sam u mračnu baraku, žene su sjedile na prašnjavim slamaricama, na podu svuda hrpe suhe ilovače. Žene su se pažljivo šminkale, iscrtavale obrve, kovrčale kosu. Neke su angažirale i „frizerku“ da im dolazi svaki dan.

Oko podneva je vani uvijek stajalo nekoliko žena. Točno u podne mali je zrakoplov nisko preletio logor, s jednog kraja na drugi, a onda još i poprijeko. Žene su mahale i smijale se. Jedna je tvrdila da joj pilot svakoga dana namiguje – složile smo se da je mlad i vrlo zgodan. Žene su se djelomično šalile na svoj račun, ali samo djelomično. „Sve su to gluposti,“ rekla je mlada žena pored mene, „no želimo se ponekad i smijati.“

Ujutro šećem logorom. Padala je kiša i cipele su mi stalno zapinjale u ilovači. Skinula sam ih i nastavila bosa. To su mi jedine cipele; nosila sam ih kada smo bile internirane u Parizu. Nekada su to bile lijepe antilop cipele plave i crvene boje, ali sada su slijepljene blatom, a na lijevoj sam

26. studenoga

Prošlog je tjedna sve išlo dobro. Najprije su došli Heinz Pächter i njegova prijateljica. Hans ih je pratio sam i vrlo se brzo vratio. Fantastično, rekao je, za dva sata smo bili gore! To se može samo s mladim, snažnim ljudima, a i to samo ako su disciplinirani.

Sljedeći izbjeglice bili su vrlo mlad par s dvanaestogodišnjom kćerkom, puni samopouzdanja i radosni što izlaze iz klopke. Ovaj put sam ja krenula s njima. Mislim da se Hans osjeća bolje kada mu netko čuva leđa. Ni djevojčica se nije mučila s hodanjem, bila je veoma ponosna na crvene espadrile s izvezenim zlatnim cvjetovima koje je dobila za put preko Pireneja. Još nekoliko ljudi na sigurnom.

Ali jučer! Dvije mlađe žene, naizgled zdrave i čile, gospodice Schulz i Lehmann, obje nekada tajnice u predsjedništvu SPD-a. (S njima je došla i supruga Otta Welsa, no najprije se mora oporaviti od teške žutice, a za nju će trebati pronaći neki manje zahtjevan put. Za sada smo je smjestili kod poznanika.)

Hans je mislio da mu doista nisam potrebna i, kao uvijek do sada, krenuo je prije izlaska sunca; on nekoliko koraka naprijed, a dvije žene za njim. Bili su već dosta visoko u planinama, činilo se kako je sve u redu, sunce se visoko diglo i razgovarali su. Na mjestu gdje se naš put približava putu ophodnje, Hans je kao obično rekao da sada moramo biti tihi. A onda je gospodica Lehmann odjednom počela jecati, bacila se na pod i urlala.

„Nastojali smo je smiriti,“ pričao mi je poslije Hans, „no nije prestajala plakati. ‘Ne idem dalje, hoću ovdje umrijeti!’ Rekao sam drugoj: ‘Skinite joj grudnjak, remen

i sve što je steže, da može disati, to je visinski napadaj.’ No nije pomoglo. Ja joj smireno govorim, a ona se sve više dere. Zamisli što bi bilo da su je čuli carinici, došli i vidjeli muškarca s dvije cure visoko u planini, jedna još i raskopčana, plače i urla... ‘Budite mirni, molim vas, ustanite’, kažem joj. ‘Ne idem dalje, ovdje ću umrijeti’, jeca. Počeo sam se znojiti. A onda sam pomislio da je ova gospodica iz SPD-a ipak dobra Njemica – pa sam je uhvatio za ovratnik, tresao i deroao se kao kaplar: NEMA OVDJE UMIRANJA! MARŠ! POKRET!’

Počela sam se smijati. „I onda?“

„Onda nije umrla i prestala je urlati i išli smo lijepo dalje. Zapovijed je zapovijed.“

27. studenoga

U našoj kući, u *centreu d'hébergement*, sada se događa nešto novo: povremeno dolaze ljudi, mladi muškarci, pojedinačno ili po dvojica, a neki od njih govore samo španjolski; nakon nekoliko dana ponovno nestaju. Voljeli bismo znati više o njima, no čini se da izbjegavaju svaki kontakt. Najvjerojatnije nemaju dokumente.

Nemaju ni mnogo osjećaja za lijepo; kada im je hladno, jednostavno čupaju prekrasna vrata i police od hrastovine i spaljuju ih u kaminima. Maloprije smo vidjeli da su ona dvojica koja su danas nestala napravili rupu na stropu iznad kamina. A prošlog tjedna jedan me je zamolio za zdjelu, a kada ju je vratio imala je sasvim čudan miris koji se širio čitavom kućom.

„Boraks“, rekao je Hans, „za uništavanje uši.“ A bila je to moja jedina zdjela. Spremnost da se pomogne mora imati neku granicu.

28. studenoga

Maloprije smo išli niz kej kako bismo vidjeli ima li u našem restoranu nešto za pojesti, u dućanu nismo dobili ništa. Sunce sja. Na seoskom trgu su kao uvjek *boulomanes*, manični igrači balota, udubljeni u to što čine male metalne kugle. Uzbuđuju se, smiju se i svađaju na katalonskom. Odjednom se začuje auto; to je sada rijetkost jer gotovo uopće nema benzina. Pojavljuje se crna limuzina i zaustavlja se. Iz nje izlaze crne čizme, crne uniforme. Komisija za primirje, *la gestapo „slobodne“ zone*, oni sada opet puno kruže oko granice, prepoznatljivi su. Možda žele ovdje ručati. Smješkaju se igračima balota, onaj s epoletama ljubazno pozdravlja, zastaju kod igrača i promatraju igru. Oči igrača napeto slijede kugle, niti jedan se ne osvrće. Dovikivanja i smijeha više nema. Onda se jedan za drugim okreću, nijemo, nijedan ne gleda *bochese* – oni ne postoje. Sasvim je tiho. Ljudi gledaju pred sebe i polako se razilaze. Na trgu, među crnim čizmama, ostaje jedna jedina kuglica. Sjaji se na suncu, a zrake pucaju na sve strane.

„Ulazi i vozi dalje!“

30. studenoga

Monsieur Azéma, izabrani gradonačelnik, u potpunoj tišini smijenjen je s dužnosti i zamijenjen čovjekom Pétainovog režima. Novi *maire* je nekakav kolaboracionistički činovnik koji čak i nije iz ovoga kraja. Svuda se sada obavljaju smjene, prije svega socijalističkih činovnika, o komunističkim da i ne govorimo.

Azému nakon toga nisu vidjeli. Nije više kao prije na obali i u luci, gdje je pozdravljaо ljudi i povremeno s nekim razgovarao, poput ostalih građana.

II. poglavljje

Dvadeset dvoje starih Židova

DOBIO KUBANSKE VIZE ZA VAS. STOP. JAKO SE ŽURI. To je pisalo u brzojavu iz New Yorka koji je sredinom listopada 1941. stigao u marsejski ured Centre Américain de Secoursa – godinu dana nakon što nam je Centar obećao da će nam pomoći pobjeći kada dođe vrijeme. Na to smo obećanje uvijek gledali kao na malenu mogućnost; što je vrijeme više protjecalo, što su se vrata više zatvarala, to je nuda bila slabašnija. Nije bilo čak ni kao u snu kada trčimo za nečim što nam izmiče. Jer u snu vjerujemo da će stvari dobro završiti, sve dok se ne probudimo. Ovdje nismo imali u što vjerovati.

„Moramo obnoviti naše razne tranzitne vize“, rekao je Hans, „i potrebna nam je potvrda za putovanje za naše kubanske vize. Zatim moramo nabaviti karte za brod, ali za to moramo najprije deviznu dozvolu, moraš dakle...“

„Gdje je zapravo Kuba?“ prekinula sam ga.

„Ni ja ne znam točno, negdje između Sjeverne i Južne Amerike. Zašto to moraš baš sada znati?“

„Zato što meni ne zvuči kao prava država – Kuba. Kao i ove vize za Kinu ili Panamu – komad papira, no nema mjesta gdje bismo mogli putovati. Znaš li kojim se jezikom ondje govorи?“

„Kao da je to važno – vjerojatno španjolskim. Kao prvo moramo tvoje roditelje izvući iz okupiranoga područja; to neće biti lako. Misliš li da će sada konačno pristati?“

„Edmund je uvjeren u to. Otac mu je zadnji put rekao da su se sada čvrsto odlučili, nakon onoga što se dogodilo na ulici.“

U vrtnom naselju La Butte Rouge, južno od Pariza, gdje smo u to vrijeme živjeli i gdje smo morali ostaviti moje roditelje, sada je bio smješten dio njemačkih trupa. Pobjegli smo prije više od godinu dana. Kada je sjever okupiran, ondje nije ostalo mnogo ljudi. Mladi muškarci su unovačeni, a velik dio ostalog stanovništva pridružio se milijunima onih koji su odsvuda, svakavim vozilima, vlakom pa i pješice pokušali pobjeći na jug. Nekoliko sati prije dolaska Nijemaca, ljudi koji su ostali počeli su pješačiti prema jugu. To su uglavnom bile žene s malom djecom i stariji. Kada su otišli svi stanovnici Rue Roberta Hertza, moji su roditelji strpali nekoliko stvari u dječja kolica i putovali brzo koliko su brzo mogli hodati. Za dva sata sustigle su ih njemačke trupe pa su se okrenuli i vratili u Rue Robert Hertz.

Sada su ljudi dakle živjeli u okupiranom vrtnom naselju. Njemački vojnici su se prema stanovništvu ophodili donekle pristojno, kao da hoće pokazati: vidite, nismo mi *sauvages*, nismo divljaci, i mi smo civilizirani. To je djelovalo. „*Ils sont corrects, ils sont polis, quand même*“, često se čulo na početku okupacije. Ljudi su se nastojali držati toga uvjerenja, zato što je pomoglo prihvaćanju života pod neprijateljskom okupacijom. No to je samo na kratko umrtvilo strah i bojazan, odmah su se vratili kada se saznao: André, koji je radio na obližnjem vojnom